

Відгук
офіційного опонента
доктора історичних наук, старшого наукового співробітника
відділу нової історії України
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
Романа Йосиповича Голика
на дисертаційну роботу
ЩЕРБАНА ТАРАСА ЙОСИПОВИЧА
«ЧАСОПИС «PRZEWODNIK NAUKOWY I LITERACKI»:
ПЕРСОНАЛІЇ, ПРОБЛЕМАТИКА, ВНЕСОК У ПОЛЬСЬКУ ІСТОРІОГРАФІЮ»,
подану на здобуття наукового ступеня
доктора філософії за спеціальністю 032 – історія та археологія

Актуальність дисертації. Дослідження книжкової культури в Центральній- Східній Європі так само, як і студії над історіографічною думкою регіону – одна з важливих тем сучасного історіописання. Тим більше це стосується Львова й Галичини як точок перетину й конкуренції різних етнонаціональних політичних проєктів, наукових та культурних осередків. Вивчення міста й краю, їхнього культурного та наукового життя щораз більше привертає увагу дослідників різних дисциплін як зразок мультикультурної взаємодії і, навпаки, протиставлення різних культур та спільнот. Отож, вивчення часопису «Przewodnik Naukowy i Literacki» як одного з інтелектуальних майданчиків та організаційних осередків наукової комунікації й видавничої діяльності львівських істориків другої половини ХІХ – початку ХХ ст. є особливо важливим та актуальним для сучасної історичної науки.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація Т. Й. Щербана виконана в рамках науково-дослідницької теми «Суспільно-політичні, економічні, правові, культурно-освітні та релігійні процеси на західних землях України (ХVІІІ – ХХІ ст.)», кафедри історії України та правознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (термін виконання: 2021–2025 рр.; державний реєстраційний номер – 0121U107833)

Ступінь наукової обґрунтованості результатів, сформульованих в роботі, їх наукова новизна. У своїй дисертаційній роботі Т. Щербан вперше комплексно й системно дослідив історію функціонування часопису «Przewodnik Naukowy i Literacki», специфіку редакційної політики видання та персональний склад авторів часопису; висвітлив репрезентацію на його сторінках наукової, аматорської, напівпрофесійної історіографії, з'ясував внесок видання у розвиток польської історичної науки останньої третини XIX – початку XX ст. Отримані результати достовірні й добре обґрунтовані. Проведено ретельну, скрупульозну роботу з великою джерельною базою, верифіковано та ґрунтовно проаналізовано значний комплекс матеріалів за темою дослідження. Проміжні й узагальнюючі висновки було попередньо представлено у наукових публікаціях, наукових семінарах та конференціях.

Оцінка змісту, завершеності й оформлення дисертації

Назва дисертаційної роботи сформульована чітко й зрозуміло. Структура праці логічна та послідовна. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів із підрозділами, висновків, списку скорочень.

У *вступі* визначено ключові питання дисертаційної праці : актуальність теми; мету, завдання, об'єкт, предмет, хронологічні та географічні межі, методи дослідження; виділено наукову новизну; показано теоретичне й практичне значення отриманих результатів , продемонстровано їх апробацію у наукових публікаціях (серед них, зокрема – стаття у виданні категорії А, індексованій у базі даних Scopus) та наукових конференціях; також подано структуру дисертації.

У *першому розділі* «ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ» здобувач критично аналізує історіографію, джерельну базу та методологію дослідження. Історіографічний розгляд проблематики (підрозділ 1.1) дисертант поділяє на три періоди. Перший, в його концепції, триває від початку діяльності аналізованого часопису до 1939 р. Тут йдеться про оцінки журналу, його змісту та діяльності редакційного й авторського колективу, дані, зокрема, його сучасниками: в цих історіографічних текстах подані часто

унікальні відомості про його функціонування, наділені значною інформативністю, хоч і певною суб'єктивністю оцінок. Другий період Т.Й. Щербан окреслює часом від закінчення Другої світової війни до кінця 80-х рр. XX ст., часом системного, професіоналізованого вивчення польської періодики, регіонального книговидання та наукової історіографії як окремого явища у ньому. Третій період історіографічного опрацювання проблематики, за концепцією здобувача, – період від 1990-х рр. XX ст. до сьогодні, час польсько-українських досліджень спільної, зокрема й галицької, історії, історіографічних досліджень різноманітних інституцій та окремих персоналій.

Джерельну базу дослідження Т. Й. Щербан аналізує, також поділяючи на три частини чи три основні джерельні комплекси: 1) «конкретний текст», тобто публікації самого часопису «Przewodnik Naukowy i Literacki»; 2) «великий текст», архівні матеріали редакції, особові справи редакторів та авторів, епістолярій тощо, тобто матеріали про історію діяльності видання; 3) «історико-культурний контекст» кінця XIX – початку XX ст. загалом. До нього автор дисертації включає досить широке коло текстів/джерел: «узагальнювальні історіографічні опрацювання; конкретно-наукові дослідження, зосереджені на певній події, проблемі чи постаті; бібліографічно-довідкові матеріали; джерела особового походження (С.31). Кожен з цих комплексів дисертант ретельно класифікує за тематикою. аналізує, вказуючи як локалізацію, так і зміст документів/ джерел від документації до мемуаристики, їх важливість для аналізу проблеми.

Методологічним каркасом дослідження (підрозділ 1. 3) виступає інтелектуальна історія культури, зокрема модель нової культурно-інтелектуальної історії з її характерними атрибутами: застосуванням плюралізму й мультидисциплінарності, персоналістського підходу, інтенсивного мікроаналізу тощо. Категоріальний лексикон дисертації, як зазначає автор, зосереджений навколо понять наукової комунікації, історичного середовища, професійних/ напівпрофесійних/ аматорських істориків, історіографічного факту та образу тощо.

Основна тема дослідження в *другому* розділі «СТАНОВЛЕННЯ, ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ТА ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ ЧАСОПISY «PRZEWODNIK NAUKOWY I LITERACKI». Тут дисертант простежує генезу часопису, його первісний прообраз в контексті політичних та культурних змін Галичини та Володимирії, починаючи з середини ХІХ ст. (підрозділ 2.1. «Наукові додатки до «Gazety Lwowskiej» як передісторія видання») та перших видавничих ініціатив А. Голуховського. Далі (підрозділ 2.2. «Формування редакційної політики часопису під керівництвом Владислава Лозинського у 1873–1883 рр.») Т. Щербан переходить до аналізу формування вже самого «Przewodnika Naukowego i Literackiego» за участю В. Лозинського, детально простежує еволюцію стилю, змісту та структури видання за його редакцією, паралельно простежуючи зміни соціального статусу самого редактора. Потім здобувач висвітлює основні віхи наступного етапу в розвитку часопису – редакторства А. Креховецького (підрозділ 2.3. «Адам Креховецький та розвиток видання у 1883–1919 рр.»), так само поєднуючи аналіз персонального виміру (біографію редактора, його суспільну та літературну діяльність) з дослідженням наукового дискурсу часопису.

У *третьому* розділі дисертації Т. Щербана вивчаються «ПРОФЕСІЙНІ ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ НА СТОРІНКАХ ЧАСОПISY «PRZEWODNIK NAUKOWY I LITERACKI». В цьому контексті здобувач панорамно й водночас докладно простежив процеси професіоналізації, наукового виокремлення історіографічного дискурсу на тлі соціополітичного розвитку, еволюції та конкуренції національних ідентичностей Галичини й Володимирії, розвитку та формування позитивістичного світогляду історіографічних середовищ Львова (підрозділ 3.1. «Сцієнтизація історії у Галичині другої половини ХІХ ст.»). Дисертант також простежує шляхи й форми взаємодії між різними середовищами зокрема краківських та львівських) істориків; наукову, ідейну та стилістичну специфіку трактування подій та постатей польської історії на сторінках часопису; співіснування в його річищі різних науково- історичних парадигм, напрямків та авторів, які ці напрямки представляли: від

М. Бобжинського до А. Малецького та А. Левицького, К. Ліске, Л. Фінкеля, Ф. Бостеля, О. Бальцера, нечисельних українських істориків (І. Шараневич, Б. і Є. Барвінські тощо). Автор скрупульозно нотує внесок кожного з них у історіографічну канву видання, вміло пов'язуючи її з біографіями авторів та зміною методологічного тла (підрозділи 3.2. «Співпраця видання з професійними істориками протягом 1873–1883 pp.» й 3.3. «Історична наука на сторінках часопису у 1883–1919 pp.») Тут Т. Щербан доходить до висновку, що «Przewodnik Naukowy i Literacki» став галицьким провідником програми позитивізму як нової ідеології й теоретико-методологічної моделі, а також своєрідним, досить ліберальним майданчиком для поєднання різних напрямків та підходів на шпальтах одного видання.

У четвертому розділі праці Т. Й. Щербана йдеться про «роль часопису «PRZEWODNIK NAUKOWY I LITERACKI» у популяризації історії». Цю тему розкрито через ряд підтем поділених на два хронологічні відтинки (підрозділи 4.1. «Історична оповідь та аматорські студії протягом 1873–1883 pp.» та 4.2. «Непрофесійна історіографія в 1883–1919 pp.») та чисельних сюжетів всередині них, наприклад: вплив ідей К. Шайнохи; роль Л. Кубалі, К. Кантецького, Ю. Ролле, К. Хлендовського, М. Дідушицького, К. Яроховського, Ф. Равіти-Гавронського, Ю. Бялині-Холодецького у формуванні популяризаційно-історіографічного та аматорського напрямків серед текстів часопису. Публікації цього типу дисертант розглядає не лише як спроби белетризувати історію, а як засоби збереження польської історичної та культурної пам'яті.

Висновки відповідають поставленим у дисертації завданням та формують цілісне уявлення про проведене дослідження й отримані результати. Дисертацію завершують список джерел та літератури, а також детальні додатки: табличний «Список авторів часопису «PNL» (1873-1919)», діаграми «Автори часопису «Przewodnik Naukowy i Literacki» у 1873–1883 pp.» «Автори часопису «Przewodnik Naukowy i Literacki» у 1883–1919 pp», які

дозволяють показати персональний склад, вікову та професійну структуру авторського середовища часопису тощо.

Теоретичне значення роботи полягає у формуванні нових підходів до вивчення й аналізу історії історичної науки та гуманітаристики загалом, зокрема до аналізу наукового та пресового дискурсу як виявів історіографічного мислення, які можна використовувати для досліджень цієї та близької тематики.

Практичне значення отриманих висновків та наукових положень дисертаційної роботи полягає у можливості їх використання при підготовці відповідних історичних навчальних курсів, дидактичних/навчально-методичних праць з історії польської історичної науки кінця XIX – початку XX ст., культурології й наукознавства, розробці курсів, що висвітлюють історію соціальних комунікацій регіону (напр., спеціалізованих курсів з історії наукової періодики Львова та Східної Галичини), України, Польщі й Східної Європи загалом.

Загалом, праця Т. Щербана – солідне, методологічно й джерельно обґрунтоване та вивірене, системне дослідження з інтелектуальної історії історіографічної науки та наукової періодики, зокрема історії часописів та історичної професійної й аматорської думки в Галичині. Заснована на використанні новітніх міждисциплінарних підходів та широкого кола нових, раніше не публікованих архівних джерел, рецензована дисертаційна робота відкриває нові перспективи у студіях не лише над самим «Przewodnikiem Naukowym i Literackim» та виданнями цього типу, але й над розвитком історіографічної біографістики і біографіки, еволюції (польської) історичної думки, а також над тим, що можна назвати історіографічною книжною/книжковою культурою та історичною пам'яттю Львова й краю кінця XIX – початку XX ст.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації.

Водночас робота викликає певні побажання:

- Мабуть, у Вступі (або в першому розділі праці) слід було б точніше окреслити значення терміну «наукове часописання», систематично застосованого у тексті дисертації. В українській науковій літературі термін, який би повністю відповідав польському «czasopiśmiennictwo (naukowe)» вживається ще наразі доволі рідко, натомість частішим є термін «наукова періодика». У контексті зовсім іншого за значенням терміну - «історіописання» (в даному дослідженні – «історіографія»), який теж вживається в українському дискурсі, це може вести до певних смислових колізій.
- Можливо, вартувало на самому початку другого розділу (С. 46) подати вступну панорамну ескізну інформацію про історичні середовища і наукові часописи Львова та Галичини в контексті національної, історико-політичної та культурної ситуації міста й регіону середини XIX – перших десятиліть XX ст., а тоді перейти до конкретних моментів польської наукової думки та генези часопису «Przewodnik Naukowy i Literacki».
- У роботі детально прописана персональна складова редакційного та авторського середовища часопису. Варто також, можливо, більше говорити про його соціальне запліччя: не лише про окремих авторів чи редакторів, але й про інституційні осередки (польського Львова (від Університету до Оссолінеум, різних товариств й організацій). В іншому суспільному зрізі можна виділяти також інтелігентів, духовенство та аристократів, і з цього погляду також порівнювати їхні тексти на сторінках часопису.
- На нашу думку, варто було б десь більше наголосити, що процеси сцієнтизації, професіоналізації історичної думки/ нарації в Галичині XIX – перших десятиліть XX ст. довгий час залишалися відносними і не надто стабільними. Зокрема, існувала парадигма (здається, що концепції й терміни Т. Куна все ще залишаються тут трохи доречними) спільного історико-філософського або історико-філологічного (так

само як історико-правового) знання як цілості. Тому тогочасні вчені нерозривно ставали енциклопедистами, поліфункціональними інтелектуалами. Їх нерозривно вважали спеціалістами і від філології, і від історії, і від літературного ремесла, від етнографії, демографії, історії права, економіки, хоча й виділяли домінуючі напрямки праці (напр. А. Малецький, котрий в досліджуваному часописі фігурував істориком, натомість в історію науки ввійшов як автор «Граматики польської мови» і «Нестор польської філології» в Галичині). Саме тому частина видань для інтелектуалів мали таку форму й назву, як «Przewodnik Naukowy i Literacki» або український «Літературно-Науковий Вісник». Такі видання часто лише поступово ставали спеціалізовано науковими і спеціалізовано літературними. Це означає, що й саме тогочасне розуміння /розмежування історіографії й суміжних дисциплін, які нерідко опинялися в тих самих рамках «літературно-наукового дискурсу», було не таким простим, як здається нині. З іншого боку, постає питання критеріїв історіографічного аматорства, напіваматорства й професійності та методів їхньої диференціації у спільнотах галицьких інтелектуалів ХІХ – поч. ХХ ст. не лише у перспективі нинішніх, але й тодішніх стандартів. Над цим питанням варто детальніше зупинитися.

- Цікаво було б (якщо дозволяють джерела) зазначити чи підкреслити, якою була реакція читачів/ наукової та літературної публіки на матеріали часопису «Przewodnik Naukowy i Literacki», як його сприймали загалом.
- У списку та огляді літератури, ймовірно, варто було б використати більше праць українських авторів – не лише тих, які стосуються тем історіографії та часописів, але й, наприклад, загальних питань розвитку книжної культури чи історичної пам'яті в Галичині, історії Львова та Галичини, польського руху чи польських організацій в краю тощо. (Сюди можна включити, наприклад, відповідні розділи другого тому

третинної «Історії Львова» (Львів, 2006-2007), можливо, роботи Л. Зашкільняка з історії методології та історії Польщі, праці Р. Голика з історії книжної культури Галичини, праці О. Аркуші з історії польсько-українських взаємин (напр. Аркуша О. Міхал Бобжинський та українське питання в Галичині // Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів, 2000. Вип. 35-36. С. 168-206) та ін. Доцільно також звернути увагу на роботи українських пресознавців, напр.: Вей О. Львівська польськомовна преса другої половини ХІХ — першої третини ХХ ст.: становлення, особливості функціонування, тематико-типологічні аспекти // Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства. 2016. Вип. 6. С. 3-19. Також варто, можливо, доповнити бібліографію українських авторів, вже згаданих у списку літератури (напр.: Руда О. Українське козацтво в інтерпретації польських істориків кінця ХІХ – першої третини ХХ століття. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2010. 418 с.; Руда О. Освальд Бальцер: наукова та громадська діяльність. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2012. 132 с.) тощо.

- Варто виправити окремі лексичні кальки (на зразок «чоловий представник» - ліпше, певно «чільний», «провідний» тощо (С. 157), лексико-стилістичні та синтаксичні огріхи.

Однак ці побажання не впливають на загальне позитивне враження від дисертації і можуть бути використані в процесі підготовки майбутньої монографії.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам.

Дисертацію написано науковим стилем, структура дисертації відповідає логіці здійсненого автором дослідження. Матеріал дисертації викладено чітко, послідовно, доступно. Зміст, структура, оформлення і кількість публікацій відповідають усім вимогам. Тому дисертаційну роботу Т. Й. Щербана. «ЧАСОПИС «PRZEWODNIK NAUKOWY I LITERACKI»: ПЕРСОНАЛІЇ, ПРОБЛЕМАТИКА, ВНЕСОК У ПОЛЬСКУ ІСТОРІОГРАФІЮ» варто визнати актуальною, завершеною та

самостійною. Дослідження відповідає вимогам наказу МОН України № 40 від 12 січня 2017 р. «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» (зі змінами), «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (Постанова Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 р. (зі змінами)), а її автор – Тарас Йосипович Щербан – заслуговує присудження наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 032 Історія та археологія.

Офіційний опонент:

доктор історичних наук,
старший науковий співробітник
відділу нової історії України
Інституту українознавства

ім. І. Крип'якевича НАН України

Р. Й. Голик